

Význam a historie pojmu „osoba“

Řecká filosofie pojem osoby nevypracovala. Antická filosofie byla velkou měrou soustředěna na obecnost a nutnost. Zpracování personálního aspektu lidského života dala impuls jednak židovská tradice Starého zákona, jednak křesťanská novozákonní teologie včetně svého pozdějšího rozvinutí a komentování. Velký impuls pro promýšlení pojmu „osoba“ bylo především židovsko-křesťanské pojetí člověka jako jedinečné neopakovatelné bytosti, která je svobodná a za své činy odpovědná. Zde se ukazuje možnost velmi plodného ovlivnění filosofie ze strany teologie. Není to vnášení teologických premis do filosofické argumentace. To by korumpovalo filosofické myšlení jako takové. Jde spíše o nastolení problému, o představení otázky, které se pak filosofie chopí vlastními silami a prostředky.

Slovo „osoba“ je ekvivalentem řeckého *prosōpon* nebo latinského *persona*. Doslova znamená masku divadelního herce. V řeckém divadle hráli herci často různé role a jejich odlišnost vyjadřovala pouze maska, kterou si při představení upevnili na obličej. To je zřejmě důvod, proč bylo toto slovo použito k vyjádření neopakovatelného individuálního jedince. Co odlišuje jednu postavu od druhé? V divadle je to právě ona maska na tváři herce, která nedovolí záměnu s jiným individuem. To, co vymezuje to které neopakovatelné bytí, je tedy něco na způsob divadelní masky. Etymologicky se vykládá (i když se zřejmě jedná o výklad *ad hoc*, nikoli o skutečný etymologický kořen) jako „mluvit skrz“ – *per* znamená *skrz* a *sonus* zase *zvuk*. U divadelní masky jde totiž zvuk (hlas herce) skrze ni. Správnější etymologický původ je v etruském slově *phersu*, které podobně jako řecké *prosōpon* označovalo masku při hrách na počest *P(h)ersephony*.

Hlavní význam slova *persona* je tedy v identifikaci jedince. Je to vydělení, vyčlenění někoho z masy ostatních. V římském právu jde o termín označující člověka, který je nositelem všech práv, tj. svobodného římského občana. Otroci jsou lidé, ale nejsou to *osoby*.

Výše bylo řečeno, že pro pojem osoby je z hlediska původu tohoto termínu důležitý pojem role, kterou představuje ona maska herce. Inspirativní pojednání o významu „osoby“ jako určité společenské role uvádí Jan Sokol. Větší důraz kladený v dějinách na význam „individuální bytosti“ než „role“ u pojmu osoby je do značné míry dán tím, že chápání božské Osoby jako role by vedlo k modalistickému výkladu Boží Trojice. Osoba by byla pouze „role“ nebo „způsob projevu“, který na sebe jediný Bůh bere, což je ale v rozporu s pravověrným křesťanským trinitárním monoteismem. Role je navíc cosi, co lze chápat jak individuálně, kdy je herec vydělen z masy jiných a identifikován jako ta či ona postava hry, tak i obecně, jako vzorec chování či jednání, který může být společný mnoha lidem. Nabízí se tedy úvaha o vztahu individuálního a obecného i souvislosti s člověkem. Jak ukazují práce Claude Lévi-Strausse, i vlastní jména, která jsou zřetelným výrazem individuality svého nositele, mají svůj původ v nějakých obecných charakteristikách, na kterých se původně nositelé jmen podíleli. Jakkoli mohou být takové úvahy inspirativní a zajímavé, pojem osoby je ve filosofii člověka spjat především s individualitou a originalitou neopakovatelného lidského jedince, který je středem, původcem a pánem svých činností.

Křesťanské myšlení nesmírně přispělo k personálnímu myšlení jednak tím, že přijalo hebrejské výrazně vztahové chápání vztahu Boha k člověku a lidí mezi sebou, kdy je člověk chápán jako neopakovatelné a jedinečné individuum, jednak tím, že se věnovalo teoretickému promýšlení pojmu osoba. K tomu došlo především v souvislosti s teologickým rozpracováním nauky o Boží Trojici. Teologové hledali co nejvhodnější slova k popisu božské reality zachycené v Novém zákoně. Ten slovo *osoba* systematicky nepoužívá. Mluví o Otci, Synu a Duchu svatém, kterým shodně připisuje božství, a přitom trvá na monoteistickém vyznání víry v jednoho Boha. Při snaze systematicky popsat tuto víru se začíná využívat právě slovo *osoba*, resp. *božská osoba*. Je to ale termín vzatý od lidí, a při teologickém komentování Boží Trojice je tedy potřeba nejprve vyjasnit původní význam termínu, tj. osoba jakožto osoba

lidská. Augustin použil ve svém díle *De Trinitate* při svých spekulacích o Trojici slovo *persona* jako ekvivalent pro řecké *hypostasis*. Nepřekvapuje, že jiný, o něco pozdější křesťanský myslitel, Boethius (480-525), jehož definice lidské osoby se stala slavnou, má tuto slavnou pasáž v christologicko-trinitárním traktátu *Contra Eutychen et Nestorium* (5. teologický traktát 2-3).¹

Boethius na úvod upozorňuje, že pojem osoby nemáme dostatečně vypracovaný. Je třeba ho promyslet zvláště ve vztahu k jiným pojmům, které také hrají důležitou úlohu v christologii a trinitologii. Jsou to hlavně pojmy *přirozenosti* a *podstaty* či *substance*.

Ohledně pojmu osoby je však možno vznést značné pochybnosti – definice osoby by mohla být zdokonalena. Jestliže má každá přirozenost osobu, pak rozdíl mezi přirozeností a osobou představuje neřešitelný problém. Neboť není-li osoba totéž co přirozenost a spadá-li do rozsahu pojmu přirozenosti, je obtížné říci, na které přirozenosti se pojem osoby vztahuje, tj. které přirozenosti mohou mít osobu, a které se slovem osoba spojovat nelze. Je zjevné, že subjektem osoby je přirozenost, a že mimo přirozenost nelze pojem osoby použít.

Boethius pak postupuje rozlišením různých přirozeností. V první řadě odmítá považovat za osobu nějaký akcident, čili vlastnost. Krása nebo moudrost jsou vlastnostmi osoby, ale zajisté nejsou samy o sobě osobami. Pak se soustředí na substance, mezi nimiž se evidentně může vyskytnout kandidát na označení jménem *osoba*. Podle Porfyriova stromu je postupně vypočítává a pak konstatuje:

Je zřejmé, že ze všech těchto typů substancí nelze mluvit o osobě v případě neživých těles (nikdo nenazve osobou nějaký kámen), ani v případě těch živých substancí, které nemají smysly (neboť není žádná osoba stromu) ani v případě těch, které postrádají mysl a rozum (neexistuje žádná osoba koně nebo vola ani jiných němých zvířat, která žijí nikoli rozumovým, ale pouze smyslovým životem). Osobou však nazýváme člověka, Boha, anděla.

Tak Boethius získává první přiblížení toho, co může být osobou. Následně ještě odmítá považovat za osoby obecné pojmy. Vychází přitom z běžné zkušenosti. Neptá se aprioristicky na kritéria osoby, ale ptá se, čemu obvykle osoba říkáme. Pak již přistupuje k samotné definici osoby.

Jestliže osoba může být pouze v substancích a to rozumových, a jestliže každá substance je přirozenost spočívající ne v obecninách, ale v individuích, je definice osoby nalezena: individuální substance rozumové přirozenosti.

A v následném „filologickém exkursu“, který současní filologové asi nebudou považovat za přesný, Boethius vysvětluje souvislost latinské a řecké terminologie. Nezapomínejme, že citované Boethiovy úvahy jsou z christologické úvahy, a že se tedy jedná o teologickou nauku, která vychází z řeckého novozákonního textu a řeckých koncilních definic. Jazykové srovnání je tedy klíčové.

Touto definicí označujeme to, čemu Řekové říkají hypostasis. Slovo osoba, jak se zdá, pochází odjinud – od masek (persona), které v komediích a tragédiích znázorňují určité

¹ Poprvé pravděpodobně používal pro označení božské Osoby Syna (Ježíše Krista) Tertullianus: *Videmus duplicem statum non confusum sed conjunctum in una persona Deum et hominem Jesum*. U Tertulliana však ještě nejde o přesně zvolenou terminologickou zásadu. Ustavování terminologie bylo postupné a vyvrcholilo právě v dílech Augustina a Boethia.

postavy. Slovo persona (osoba, maska) je odvozeno od „personare“, s přízvukem na předposlední slabice. Kdyby však byl přízvuk dán na třetí slabiku od konce, bylo by slovo jasně odvozeno od „sonus“ (zvuk). Řekové nazývají tyto masky prosópa, a to proto, že se pokládají na obličej a zastírají pohled na tvář herce. Ale protože nasazené masky představují určité individuální lidské postavy, o kterých se v tragédiích a komediích jedná, tj. Hecuba, Medea, Simona nebo Chremeta, nazývají Latinové persona a Řekové prosópon i ostatní lidi, které je možno rozpoznat na základě jejich vzhledu. Řekové však mnohem výstižněji pojmenovali individuální subsistenci rozumové přirozenosti slovem hypostasis, zatímco my, kvůli nedostatku vhodných slov, označujeme to, čemu oni říkají hypostasis slovem persona.

Boethiova definice zní jako něco jednoduchého, samozřejmého nebo okrajového. Ve skutečnosti je těchto několik slov základem určitého způsobu myšlení o člověku, které je nesmírně důležité, protože tvoří filosofický základ řešení velkého množství problémů, s nimiž se v dějinách setkáváme. Jedná se o syntézu židovsko-křesťanského pohledu na člověka promyšleného v pojmových schématech řecké antické filosofie. V západním myšlení se stala natolik samozřejmou, že byla naprosto bez problémů akceptována i filosofickými proudy, které již dávno ztratily zájem na teologických konsekvencích, nebo proti nim dokonce otevřeně vystupují. I dnes jsou pojmy jako individuální svoboda, lidská práva, individuální odpovědnost apod. něčím naprosto samozřejmým pro drtivou většinu společnosti.